

УДК 783-053.6-029:2

**ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ПІДЛІТКІВ
ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ МУЗИКИ
У ВОКАЛЬНОМУ АНСАМБЛІ**

Гребенщикова О. П.

У статті досліджено сутність духовної культури особистості; визначено педагогічний потенціал української народної музики; розглянуто роль української народної музики як засобу формування духовної культури підлітків у вокальному ансамблі.

Ключові слова: духовна культура, українська народна музика, підлітки, вокальний ансамбль.

В статье исследована сущность духовной культуры личности; определен педагогический потенциал украинской народной музыки; рассмотрена роль украинской народной музыки как средства формирования духовной культуры подростков в вокальном ансамбле.

Ключевые слова: духовная культура, украинская народная музыка, подростки, вокальный ансамбль.

The author explores the essence of personal spiritual culture, defines the pedagogical potential of the Ukrainian folk music and considers the role of the Ukrainian folk music as a means of forming spiritual culture of teenagers in a singing group.

Key words: spiritual culture, Ukrainian folk music, teenagers, singing group.

Постановка проблеми. Освіта XXI століття передбачає орієнтацію на людину, розвиток її особистості та духовного світу. У зв'язку з цим перед вітчизняною педагогікою постає завдання створення такої навчально-виховної системи, яка б забезпечила високий рівень духовної культури дітей та молоді.

Підлітковий вік є періодом інтенсивного розвитку індивідуальних особливостей та творчих здібностей учнів. І саме у цьому віці необхідно використовувати всі можливі засоби для їх виховання. Знайти ж основу духовного та морального розвитку підлітків можна на вокальних заняттях у процесі опанування української народної музики у вокальному ансамблі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідею культурного розвитку особистості на засадах народної музики відстоювали видатні педагоги, письменники, прогресивні діячі освіти та мистецтва. Це – Б. Грінченко, О. Духнович, Х. Алчевська, М. Драгоманов, М. Костомаров, Г. Сковорода, І. Котляревський, М. Максимович, І. Франко, Л. Українка та ін. Високу оцінку народній творчості як виховному засобу давали А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський. Особливості формування духовної культури дитини на засадах народної педагогіки та українського фольклору представлені у працях Г. Довженок, О. Воропая, П. Ігнатенка, Н. Миропольської, В. Ликова, В. Поплужного, М. Стельмаховича, Ю. Руденка, В. Скуратівського та ін. Однак аналіз літератури свідчить про необхідність подальших досліджень у цьому напрямку.

Мета статті полягає у визначенні ролі української народної музики як засобу формування духовної культури підлітків у вокальному ансамблі.

Виклад основного матеріалу. Проблему формування духовної культури особистості можна назвати вічною, адже відколи існує людина, відтоді вона намагається удосконалити свій внутрішній світ, свою духовну культуру.

Визначення сутності духовної культури містить значна кількість філософських та психолого-педагогічних праць. Так, В. Андрущенко називає її системою, що включає усі види, форми й рівні суспільної свідомості; освіту й виховання, установи культури. С. Кримський говорить про неї, як про здатність переводити універсум зовнішнього буття у внутрішній світ, у якому реалізується

собітотожність людини. В. Вілков зауважує, що духовна культура – сукупність духовних цінностей і способів їх створення. А. Спіркін розуміє під нею скарб усіх багатств людського духу лише в зіставленні із живим розумом. Г. Шевченко зауважує, що "духовна культура – це серцевина особистості, в її основі лежать інтелектуальний, моральний та естетичний аспекти" [11, с. 8].

Б. Ананьєв, О. Леонтєв, Л. Виготський, С. Рубінштейн, А. Макаренко, В. Сухомлинський проблему формування духовної культури особистості розглядали з позицій особистісно діяльнісного підходу до духовного розвитку особистості [11]. О. Апраксіна, Б. Лихачов, Н. Гродзенська, В. Шацька під духовною культурою особистості розуміли морально-естетичне ставлення людини до навколишньої дійсності, яке здійснюється засобами мистецтва через художньо-творчу діяльність, або як морально-естетичний досвід [11].

Сучасні вітчизняні педагоги О. Барабаш, О. Бабченко, Г. Бриль, Л. Луганська, В. Кудрявцева, Г. Шевченко, О. Рудницька та ін. розглядають духовну культуру особистості у контексті її суспільного розвитку. Так, О. Барабаш зауважує, що духовна культура особистості – це цілісна характеристика, яка проявляється в різних видах діяльності особистості (етичній, естетичній, комунікативній). О. Бабченко головними чинниками формування духовної культури особистості вважає її активну діяльність, вольову саморегуляцію, моральні норми суспільства, народну педагогіку та мистецтво. За Г. Бриль, "духовна культура – це багатокомпонентна структура, яка охоплює світоглядну, екологічну, комунікативну та інші характеристики особистості" [10, с. 10]. В. Довженко під духовною культурою розуміє "ступінь духовного розвитку особистості, який проявляється у розвиненості особистісно-змістовної сфери, сформованості комунікативних якостей, потребі самоудосконалення, спрямованості творчої діяльності тощо" [8, с. 11].

Сучасна школа покликана сприяти відтворенню й утвердженню духовної культури, виховувати духовно багате покоління [1]. Всеукраїнська рада працівників освіти розглядала розвинену духовність як одну з найважливіших особистісних рис громадянина України. Духовність – це характеристика людської особистості. Вона включає в себе розуміння навколишнього світу, сенсу життя, інтелектуальний, моральний, естетичний розвиток особистості, сприймання релігійних традицій як частини світової культури. Важливим засобом, запорукою успішного засвоєння культури є народна музика.

Українська народна музика – це складова частина духовної культури свого народу, і водночас, це – важливий та унікальний засіб формування духовної культури сучасної дитини. Так, перші музичні враження сприймаються та засвоюються дитиною на інтуїтивно-чуттєвому рівні. Учням молодшого шкільного віку вже притаманне синтетичне, асоціативне сприймання, а проникнення у поетичний світ народних мелодій забезпечує засвоєння дітьми характерної для українського народу образно-емоційної та музично-інтонаційної системи. На учнів підліткового віку та формування їх духовного світу українська народна музика та пісня впливають вже в плані морально-естетичному. Мелодія та слово рідної пісні – це могутня виховна сила, яка розкриває перед підлітком народні ідеали й сподівання. Отже, "українська народна музика створює необхідні умови для формування моральних якостей особистості підлітка, закладає ґрунтовні основи загальної культури майбутньої людини" [3, с. 108].

Можливості музики (і народної у тому числі) у формуванні духовної культури вперше були усвідомлені і привернули до себе увагу суспільства багато років тому. У Стародавньому Китаї музика називалася "запашною квіткою чесноти" і вважалася могутнім засобом виховання громадян держави. У Стародавній Індії вважалося, що основні її компоненти – мелодія і ритм, лад і темп – дозволяють змінити настрій людини, перебудувати її внутрішній стан. У класичній Греції музику сприймали як триєдність "музичних мистецтв" – безпосередньо музики, танцю та поезії, і ця триєдність вважалась одним із наймогутніших засобів впливу на духовний світ людини [3, с. 108].

Е. Аркін зауважував, що необхідно звертати увагу підлітків саме на ті сторони дійсності, які укріплювали б у них віру в перевагу добра, правди і справедливості [10, с. 12]. Саме українська народна музика та спів допомагає

розв'язати ці завдання. Адже українські народні веснянки, щедрівки, колискові, ліричні пісні та балади створюють атмосферу добра, радості, співпереживання, підіймають настрій, є тим стимулятором активності, який найефективніше може бути використаний у навчанні та вихованні.

Народна пісня, яка пережила віки, є основою усієї української культури. Це неоціненна класична спадщина, яку потрібно дбайливо зберігати і розвивати. Українській народній пісні властиво багатство слова, точність слововживання, мелодика, емоційність, історична достовірність. У народних піснях розкривається душа народу, його характер, естетичні смаки та моральні переконання. Пісня – це надзвичайно важлива і вагома часточка світогляду українського народу, його освіченості, моралі. Тисячі народних пісень, що ми отримали у спадщину, – це результат творчості багатьох поколінь наших предків. І саме про українців видатний російський композитор П. Чайковський сказав, що: "... бувають щасливими обдаровані натури. Я ж бачив народ, народ-музикант – це українці" [7, с. 69]. Українська народна музика та пісня – це невичерпне джерело народної педагогіки. Їх використання значною мірою впливає на світоглядне моральне та естетичне виховання підростаючого покоління.

Процеси становлення освіти і виховання в нашій державі породжують нові умови розвитку національної культури, зокрема, української народної музики як її джерела. Адже безпосереднє знайомство підлітків з народною творчістю, спостереження за її живим побутуванням надзвичайно збагачують їх творчу фантазію, розвивають уяву, сприяють вихованню національної самосвідомості та патріотичних почуттів. Твори народного мистецтва вчать бачити красу рідної землі, виховують повагу до людей, які створюють її матеріальні й духовні цінності [7]. Г. Сковорода у народній музиці та пісні вбачав "сильний виховний потенціал". І. Котляревський наголошував на "необхідності використовувати народну пісню як один із впливових засобів морального та естетичного становлення молоді". І. Франко народні пісні та думи називав одним із "найцінніших наших національних надбань", а Леся Українка – "предметом нашої гордості" [3, с. 116].

І дійсно, музично-пісенна спадщина українського народу є високохудожньою за змістом, глибокоемоційною і різнобічною за засобами виразності, здатною викликати співпереживання, радість і смуток, гнів і непримиренність. Тому "українська народна музика – це не тільки джерело емоційної насолоди, але й засіб розвитку духовної культури. Висока художність і доступність надають українській народній музиці великого педагогічного значення. Найкращі її зразки допомагають виховувати в особистості високі естетичні, моральні, світоглядні якості, розвивати інтерес до національного музичного фольклору, художній смак, фантазію тощо" [7, с. 70]. Основними компонентами педагогічного потенціалу української народної музики можна назвати "інтонаційну особливість, наспівність, простоту мелодії і ритмічної структури, виразність і багатство мелодії, гармонії, тісний зв'язок поетичного і музичного текстів, глибоку емоційність, достовірність, глибокий виклад думки, поетичність, чистоту образу, глибокий високохудожній і правдивий зміст, відбиття історії життя народу, його думок, почуттів" [7, с. 70].

Виконувати українську народну пісню можна індивідуально та у колективі. Серед форм колективного музичного виконавства вокальний ансамбль є одним із провідних різновидів музично-сценічної діяльності. Вокальний ансамбль – це колектив, який об'єднує дітей для вдосконалення їх вокально-інтонаційних здібностей, для ознайомлення з новими творами, для досягнення вокального мистецтва, розвитку особистісних якостей. Завдання духовного виховання полягають у наступному:

- прилучення школярів до духовного багатства рідного народу;
- розвиток ціннісних орієнтацій дітей та підлітків, формування у них потреби до співу;
- підвищення якісного рівня вокального інтонування у процесі роботи над музичним образом [1, с. 48].

М. Гуральник та В. Третяк-Вороніна виокремлюють мету та характерні риси діяльності вокальних ансамблів, які спеціалізуються на виконанні українських народних пісень:

- вивчення, збереження та пропагування української народнопісенної спадщини;
- залучення танцювально-ігрових елементів, танцювальних рухів, театралізації;
- використання національних костюмів під час концертного виконання;
- формування інтересу до вивчення та використання народної творчості [6, с. 202].

На сучасному етапі ансамблевий спів набуває все більшої популярності. Діти із задоволенням відвідують вокальні ансамблі, де мають можливість набувати вокальних навичок, навчитися керувати власним голосом, розвивати власні творчі здібності та мати перспективи для самовираження. Так, А. Болгарський, В. Верховинець, Г. Струве, О. Апраксина, Л. Сверлюк, С. Гладка, І. Зеленецька, Є. Малініна, О. Огороднов, А. Менабені, Н. Добровольська, Г. Стулова акцентують увагу на можливості вокально-ансамблевого музикування як активного засобу музичного і морально-естетичного виховання. Вони вважають, що участь у вокальній діяльності значним чином сприяє розвитку як вокальних здібностей, співацького голосу, так і духовних почуттів сучасних підлітків. Велике значення має ансамблево-виконавська діяльність у підлітковому віці. Участь підлітка у роботі вокального ансамблю допомагає йому не лише осмислити музичний матеріал, а навчитися керувати своїм голосом, жестами, мімікою, пластикою тіла. У процесі діяльності вокального ансамблю розвивається логічне й образне мислення, музичні здібності, створюються певні художні образи. Крім того, в ансамблі можливе використання різних видів діяльності, тобто не тільки розучування пісень, а й їх театралізація, використання елементів хореографії. Зокрема, наявність ігрових елементів, використання вокальних, ритмічних, танцювальних імпровізацій сприяє реалізації не тільки розвитку співацького голосу підлітків, а й розвиває їх творчі здібності. Музично-сценічна діяльність у ансамблі сприяє розкріпаченню особистості підлітка, виявленню його індивідуальних якостей, виховує працездатність та дисциплінованість.

Формуючи репертуар для вокального ансамблю, який виконує українські народні пісні, педагогу необхідно враховувати його різножанровість, різноманітність за характером, тематикою, емоційно-образною сферою. Адже виконання народної пісні, яка є основою національної самобутності, має бути надзвичайно глибоким і виразним. А це, як правило, складно, зокрема, через велику кількість куплетів, у яких розгортається певна дія. Простежити цю драматургію, передати її голосом з відповідними засобами художньої виразності (темп, агогіка, слово, динаміка, штрих) – головне завдання роботи над нею, над її виконанням. Адже тільки за таких умов народна пісня здійснюватиме свою виховну та художню функцію [4].

У робочій програмі вокального ансамблю, який виконує українські народні пісні, може бути значна їх кількість. Водночас важливою є їхня різножанровість, а емоційно-образна сфера має бути контрастною. Це активізує процес вивчення, сприяє оволодінню різними художньо-технічними прийомами. Водночас бажано включати до програми народні пісні інших народів, аби розвинути загальний музичний кругозір підлітків, ознайомити їх з особливостями іншої музичної мови. У виборі народних пісень для роботи необхідно враховувати вікові особливості сприйняття їх змісту, музичний матеріал, його обробку. У підлітковому віці не варто виконувати сумні та серйозні пісні; краще залучати до репертуару жартівливі та ігрові пісні. Знання народних пісень, уміння їх виконувати є одним з елементів формування духовної культури підлітків. К. Стеценко надавав народній пісні великого виховного значення, він вважав її "неабиякою силою, здатною повернути тих, хто забув про свою національну приналежність, що вона є одним з могутніх факторів національного відродження" [9, с. 301]. Враховуючи важливість усіх вищезазначених позицій, робота над народною піснею потребує великої підготовчої роботи керівника в плані вивчення відповідної літератури, пов'язаної як узагалі з народною піснею, так і з окремими піснями, що є в репертуарі вокального ансамблю, їх художніх образів, історичних факторів, які покладені в основу пісні тощо.

Якщо заняття у вокальному ансамблі проходять творчо, цікаво, тоді підлітки самостійно можуть побачити, усвідомити процес народження музики та навчитися відтворювати його. Тоді вони ніби стають у положення творця, немов би самі створюють твір для себе та інших. Для цього педагог має підштовхнути підлітка до відкриття нових граней образу, викликати до життя ті вокальні інтонації, за допомогою яких можливо передати ці переживання. Тобто, і музичний, і поетичний тексти виникають як вираження того, що підлітки відчують, а сам твір народжується знов у процесі його сприймання та виконання. У ансамблі, де постійно використовується творчий підхід, підлітки з великим задоволенням будуть брати участь в інсценуванні пісень, пропонувати характер виконання вокального твору, творчо проявляти себе у рухах (іноді самі створюватимуть танцювальні рухи як істотний вираз почуттів, переживань).

Висновки. Вокальний ансамбль – це найпопулярніша, найулюбленіша форма колективної музичної діяльності дітей та підлітків, найдоступніший засіб музичного виховання та формування їх духовної культури. Використання української народної пісні у репертуарі вокального ансамблю дозволяє прилучити підлітків до духовного багатства українського народу, сформувати інтерес до вивчення та використання народної творчості; розвинути ціннісні орієнтації дітей та підлітків.

Література

1. Закон України "Про освіту" від 23.05.1991 № 1060-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 34. – С. 451.
2. Антонюк В. Г. Вокальна педагогіка : підручник / В. Г. Антонюк. – К. : ЗАТ "Віпол", 2007. – 174 с.
3. Бех І. Виховання особистості : у 2 кн. / І. Бех. – К. : Либідь, 2003.
Кн. 2. Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади. – 2003. – 344 с.
4. Голубев П. Поради молодим педагогам-вокалістам / П. Голубев. – К. : Муз. Україна, 1993. – 62 с.
5. Горіна О. Т. Теоретичні аспекти формування духовної культури студентської молоді / О. Т. Горіна // Теорія та методика управління освітою. – 2009. – Вип. 2. – С. 34–37.
6. Гуральник М. Л. Педагогічні умови продовження національних традицій в творчості дитячих фольклорних колективів / М. Л. Гуральник, В. В. Третяк-Вороніна // Теорія і методика мистецької освіти : зб. наук. праць. – Київ, 2001. – 312 с.
7. Дідич Г. С. Вплив народної музики на морально-естетичне виховання школярів / Г. С. Дідич // Наукові записки КДПУ. Серія "Педагогічні науки". – Кіровоград : КДПУ, 2014. – Вип. 125. – С. 67–70.
8. Долженко В. О. Виховання духовних цінностей студентської молоді в полі культурному просторі : автор. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.07 / Долженко В. О. – Луганськ, 2006. – 29 с.
9. Жадько В. Український некрополь / В. Жадько. – К., 2005. – С. 301.
10. Климишин Ольга Іванівна. Психологічні особливості розвитку духовності старшокласників у процесі навчання : автор. дис. канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Климишин Ольга Іванівна. – Івано-Франківськ, 2004. – 24 с.
11. Подрезов В. А. Формування духовної культури майбутнього вчителя засобами музичного мистецтва : автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Подрезов В. А. – Луганськ, 2003. – 20 с.